

ԷՂԳԱՐ ԱՊՐԵՍՅԱՆ

Խաչատուր Աբովյանի անվան ՀՊՄՀ բանասիրական ֆակուլտետի
մագիստրատուրայի 2-րդ կուրսի ուսանող
ՀՏԴ 821.19.0

**«ՊԱՊ ԹԱԳԱՎՈՐ»-Ի ԿԵՐՊԱՐՆ ԸՍՏ ՍՏԵՓԱՆ ԶՈՐՑԱՆԻ ՈՒ
ԱՍԻԱՆՈՍ ՄԱՐԿԵԼԻՆՈՍԻ**

Բանալի բառեր. Պապ թագավոր, Ամիանոս, Բուզանդ, կերպար, հայրենասեր, խիզախ:

Ключевые слова: Царь Пап, Аммиан, Бузанд (Фавстос), образ, патриот, отважный.

Key words: King Pap, Amianos, Buzand, image, patriot, courageous.

Ստեփան Զորյանի գլուխգործոցը «Պապ թագավոր» պատմավեպն է, որում հեղինակը լայնորեն օգտվել է ոչ միայն Փավստոս Բուզանդի «Հայոց պատմությունից», այլև հռոմեացի պատմիչ Ամիանոս Մարկելինոսի երկից: Օտարազգի պատմիչը առավել ճշգրիտ ձևով է ներկայացնում հայրենասեր և տաղանդավոր Պապ թագավորի կերպարը:

Ստեփան Զորյանի «Պապ թագավոր» պատմավեպի վերջին հրատարակությանը կցված հավելվածում պարզաբանվում է այն շարժառիթը, որը դարձավ վեպի ստեղծման պատճառը: Ստեփան Զորյանը գրում է. «Այս գիրքը ես գրել եմ կարեկցությունից և ճշմարտությանը վերահաս լինելու ցանկությամբ: Կարդալով Փավստոսի և մեր մյուս պատմիչների ժլատ, բայց քինով ու ատելությամբ տոգորված խոսքերը 4-րդ դարի հայ երիտասարդ թագավոր Պապի մասին՝ իմ մեջ առաջ եկավ մի տրտում՝ կարեկցություն դեպի այդ ազնիվ և իր դարի համար շատ լուսամիտ մարդը, որ այնքան լավ ծրագրեր է փայփայել իր խեղճ հայրենիքի համար, բայց որոնք գործարկելիս զոհ է գնացել սանձարձակ զրպարտության ու դավադրության և ապա կրոնավոր պատմիչների կողմից դատապարտվել է հանիրավի և անվանարկվել սերունդների առաջ»:¹ Այնուհետև Ստեփան Զորյանը հիշատակում է հռոմեացի պատմիչ Ամիանոս Մարկելինոսին, որը մեծ գովեստով է խոսում Պապի մասին՝ համարելով նրան ազնիվ մարդ:

Պապ թագավորը ըստ Փավստոսի պատմության՝ հրեշավոր քաղաքականություն է վարել հայոց քրիստոնեական եկեղեցու նկատմամբ՝

¹ Զորյան Ստ., Երկերի ժողովածու, 12 հատորով, հ. 8, Երևան, 1983, էջ 692:

սահմանափակելով նրա իրավունքները: Ահա թե ինչ է գրում Փավստոսը. «...Պապ թագավորը եկեղեցուց կտրեց այն հողը, որ Գրիգոր մեծ քահանայապետի ժամանակ տվել էր Տրդատ թագավորը Հայոց բոլոր աշխարհում եկեղեցու սպասավորության ու պաշտամունքի համար, որովհետև յոթը հողից հինգը կտրում էր հոգուտ արքունիքի և միայն երկու հող էր թողնում: Եվ հողերի հաշվով ամեն մի գյուղում երկու-երկու պաշտոնյա էր թողնում, մի երեց և մի սարկավագ, իսկ մյուսներին, այսինքն երեցների և սարկավագների եղբայրներին ու որդիներին իր հպատակությանն էր ենթարկում: ...Եվ այս ժամանակ բոլոր Հայաստան աշխարհում նվազում էին եկեղեցու պաշտամունքի և սպասավորության կարգերը»:² Ըստ Փավստոսի, Պապը փակել է տալիս կուսանոցների և անկելանոցների մի մասը, կույսերին հրաման է տալիս ամուսնանալ, իսկ անկելանոցներում ձրիակեր կյանքի սովորածներին ուղղորդում է աշխատելու: Նա ամեն կերպ ձգտում է պետական գործերում վերացնել կաթողիկոսի գերիշխող դիրքը՝ մի ձգտում, որ ուներ իրենից առաջ հայրը՝ Արշակ Երկրորդը: Այս բոլորը ներկայացնելուց զատ, Փավստոսը չի մոռանում Պապ թագավորին ներկայացնել որպես ախտաբանական հատկանիշներ ունեցող մի անձնավորություն, որը ծառայում էր միայն դևերին և դրանից ստանում մեծագույն հաճույք:

Պապի կերպարի փավստոսական մեկնաբանությունը երկու դար իշխող էր հայ ժողովրդի պատմության համակարգում: Մակայն Փավստոսից անկախ՝ Պապ թագավորի և նրա հոր՝ Արշակ Երկրորդի մասին հանգամանալի տեղեկություններ է հաղորդել հռոմեացի պատմիչ Ամիանոսն իր «Պատմություն» աշխատության երրորդ գրքում: Ամիանոսը չորրորդ դարի հեղինակ է, իր նկարագրած պատմական անցքերի ժամանակակիցն ու ականատեսը: Նա զարմանալիորեն հակառակ կարծիք է հայտնում արմենների երիտասարդ Պապ թագավորի մասին և մանրամասնորեն նկարագրում է այն դավերը, որոնք բյուզանդական արքունիքը հյուսում էր Հայոց արքայի շուրջ՝ ի վերջո զոհելով նրան:

Ամիանոսի պատմության համապատասխան հատվածները նոր լույս են սփռում Պապի գործունեության վրա և հիմք են դառնում օտարագրի և հայագրի պատմագետների համար՝ նորովի մեկնաբանելու ողբերգական ճակատագիր ունեցած այս տաղանդավոր թագավորի կյանքի գործընթացը:

Շնորհիվ Ամիանոսի հաղորդած անկողմնակալ տեղեկությունների՝ Պապի պետական, դիվանագիտական, զորավարական մարդկային

² Փավստոս Բուզանդ, Հայոց պատմություն, Թարգմանությունը և ծանոթագրությունները Ստ. Մալխասյանի, Երևան, 1987, էջ 353:

արժանիքները բարձր են գնահատվում Մարկվարտի, Գարագաշյանի, Լեոյի, Օրմանյանի, Ն. Մանանդյանի և այլոց կողմից:

Ա. Գարագաշյանը, օրինակ, արդարացնելով Պապին, իր «Քննական պատմությունն Հայոց» գրքում Փավստոսի բանահյուսական բացահայտ երանգավորում ունեցող Պապի կերպարի մասին ասում է. «Ձայս ևս պարտէ դասել ի համարի այն զրպարտութեանց, զորս կղերամով պատմիչք մեր սովոր են բարդել ազատամիտ թագաւորաց և իշխանաց վրայ»:³

Ամիանոսի պատմության ուշադիր ընթերցումը երևան է բերում այն հսկայական ազդեցությունը, որը պատմիչն ունեցել է Պապ թագավորի կերպարի գորյանական մեկնաբանության վրա: Փավստոսի պատմության մեջ բոլորովին բացակայում է Պապի՝ Վաղես կայսեր կողմից Կիլիկիայի Տարսոն քաղաքը հրավիրվելու միջադեպը: Այդ մասին պատմում է Ամիանոսը և նրան համահունչ կրկնում է Ստեփան Ջորյանը: Ըստ Ամիանոսի՝ Պապը իր 300 հոգուց բաղկացած շքախմբով սպասում էր Վաղես կայսեր ընդունելությանը: Շրջահայաց թագավորն իր նկատմամբ ցույց տրված վերաբերմունքից կռահում է վտանգը և կարողանում է պալատականներից մեկի միջոցով իմանալ իրեն հրավիրելու իսկական պատճառը: Պարզվում է, որ Տերենտիանոսը նամակ է գրել և խնդրել կայսրին, որ Պապի փոխարեն Հայաստան ուղարկի մի ուրիշ թագավորի:

Պապն իսկույն հասկանում է, որ իրեն մեծ վտանգ է սպառնում և որոշում է առանց ժամանակ կորցնելու փախչել Հայաստան: Նա հավաքեց իր շքախումբը, երեք հարյուր ձիավորներով, անվեհորեն իրիկնապահին դուրս սլացավ քաղաքից: Այս և հետագա պատմությունները իրար նմանությամբ կրկնվում են Ստեփան Ջորյանի կողմից: Ինչպես Ամիանոսի, այնպես էլ Ջորյանի մոտ հայ փախստականներին փրկում է անտառում հանկարծակի նրանց հանդիպած մի հույն ճամփորդ, որը և հայտնում է, թե հռոմեացի զինվորները փակել են երկու ճանապարհները և Պապին ու նրա զորքին անց է կացնում խիտ մացառներով ու հասցնում Եփրատի ափը:

Ամիանոսը խոսում է նաև այն սուտ լուրերի մասին, ըստ որոնց Պապն ունեցել է կախարդելու հատկություն և դրանով էլ կարողացել է ազատվել բյուզանդական զորքի հետապնդումից: Ամիանոսը կրկնում է մի քանի անգամ, որ Պապը ազնիվ մարդ էր և խիզախ: Նա ըստ Ամիանոսի, նույնիսկ նման դավադրությունից հետո աշխատում է հույներին ցույց չտալ կատարվածի պատճառով իր մոտ առաջացած որևէ փոփոխություն, Ամիանոսը գրում է. «Մեծ ուրախությամբ ընդունված լինելով իր հայրենակիցներից, անխախտելի կերպով հավատարիմ էր մնացել Հռոմին և

³ Գարագաշյան Ա. Մ., Քննական պատմությունն Հայոց, Թիֆլիս, 1895, էջ 12:

նչ մի խոսք ոչ մեկին չէր ասել այդ վիրավորանքների մասին, որ ինքը կրել էր»:⁴

Պապի ինքնությունը քաղաքականության ձգտումը երևում է այն կարևոր ձեռնարկում, որով նա աշխատում է վերականգնել հայ-պարսկական հարաբերությունները: Մա էլ իր հերթին է բարդացնում երիտասարդ թագավորի և բյուզանդական արքունիքի հարաբերությունները՝ հանգեցնելով Պապի սպանությանը հայկական հողի վրա:

Պապի սպանության տեսարանները շատ ընդհանրություն ունեն և՛ Փավստոսի, և՛ Ամիանոսի մոտ: Ստեփան Զորյանը պատմավեպի շարադրանքի այս հատվածում գումարել է երկու պատմիչների հաղորդած տեղեկությունները և գրողի իր երևակայությամբ նույնպես կերտել է Պապի եղերական վախճանի ազդեցիկ պատմությունը:

Հետագայում եկեղեցական պատմագրությունն անգամ Պապի վրայից հանեց մարդասպանի խարանը՝ ապացուցելով, որ Ներսես Մեծի մահվան մեջ երիտասարդ թագավորը որևէ մեղք չունի: Այս եզրակացության հանգելու հիմքը վերստին Ամիանոսի պատմությունն է, որի մեջ ոչ մի խոսք չկա Պապի կողմից Ներսես Մեծի թունավորման մասին, որովհետև եթե դա լիներ իրական պատմական փաստ, Ամիանոսն այդքան չէր գովերգի Պապին: Ներսես Մեծի ժամանակ հայոց եկեղեցին ենթարկվում էր Բյուզանդիային, և Ներսես Մեծը բյուզանդական եկեղեցու պաշտոնյա էր նաև ու նրա սպանության նկատմամբ հռոմեական պատմիչը կարտահայտեր իր վերաբերմունքը: Մինչդեռ նա լռում է, որովհետև ինչպես պարզվել է, Ներսես Մեծը վախճանվել է իր բնական մահով՝ թոքախտից:

Ամիանոսի պատմությունը ոչ միայն օգտակար է եղել «Պապ թագավոր» վեպի ստեղծման համար, այլև այն մի հիանալի բանալի է Փավստոսի պատմության որոշ գաղտնաբառեր բացահայտելու, Փավստոսի երկը նորովի լուսաբանելու համար:

Է. Ապրեսյան

**«Պապ Թագավոր»-ի կերպարն ըստ Ստեփան Զորյանի ու Ամիանոս Մարկելիստի
Ամփոփում**

Պապի կերպարի Փավստոսական մեկնաբանությամբ երկու երկար դարեր իշխող էր հայ ժողովրդի պատմության համակարգում: Սակայն Փավստոսից անկախ Պապ թագավորի և նրա հոր Արշակ Երկրորդի մասին

⁴ Амиан Марцели, История, Киев, 1906, с.18-23:

հանգամանալի տեղեկություններ է հաղորդել հռոմեացի պատմիչ Ամիանոսը իր «Պատմություն» աշխատության երրորդ գրքում:

Ամիանոսի պատմության համապատասխան հատվածները նոր լույս են սփռում Պապի գործունեության վրա և հիմք են դառնում օտարազգի և հայազգի պատմագետների համար նորովի մեկնաբանելու ողբերգական ճակատագիր ունեցած այս տաղանդավոր թագավորի կյանքի գործընթացը:

Շնորհիվ Ամիանոսի հաղորդած անկողմնակալ տեղեկությունների՝ Պապի պետական, դիվանագիտական, զորավարական մարդկային արժանիքները բարձր են գնահատվում Մարկվարտի, Գարագաշյանի, Լեոյի, Օրմանյանի, Հ. Մանանդյանի և այլոց կողմից:

Э. Апресян

Образ царя Папа по Степану Зорьяну и Амиану Марцеллину

Резюме

Образ Папа в трактовке Фавстоса два долгих века доминировал в исторической парадигме армянского народа . Однако независимо от Фавоста о царе Папе и его отце Аршаке Втором обширные сведения сообщил римский историк Аммиан в третьем томе своей “Истории”.

Соответствующие разделы “Истории” Аммиана по-новому освещают деятельность Папа и дают основание зарубежным и армянским историкам по-иному интерпретировать жизнедеятельность и трагическую судьбу талантливого царя.

Беспристрастные сведения, приведенные Аммианом, позволили Маркварту, Гарагашяну, Лео, Орманияну, Манандяну и др. высоко оценить достоинства царя Папа в государственной , дипломатической, военной и общечеловеческой сферах деятельности.

E. Apresyan

The image of King Pap according to Stepan Zoryan and Amianos

Markelinos

Summary

According to Pavstos Buzand’s interpretation King Pap’s image had been ruling for centuries in the system of Armenian history. However, Roman Historian Amianos independently of Pavstos gave detailed information about King Pap and his father Arshak II in his work called “History”.

The corresponding parts of the work “History” by Amianos shed a new light on King Pap’s activities and form basis for Armenian and foreign historians to interpret in a new way the talented king’s life with a tragic fate.

Thanks to Amianos’ impartial information Pap’s state, diplomatic and praiseworthy human qualities are highly appreciated by Markvart, Garagashyan, Leo, Ormanyan, H. Manandyan and others.